

Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΣΕΙΡΑ ΟΡΩΝ
ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

[ΛΕΥΚΗ ΣΕΛΙΔΑ]

1. Εισαγωγικά

Μελετώντας συγχρονικά το σύστημα μιάς γλώσσας με σκοπό τη συγγραφή της γραμματικής της, παρατηρούμε ότι δέν αρκεί η διαπίστωση των αποδεκτών συντάξεων κλπ. και η διατύπωση αλγοριθμικών κανόνων πραγμάτωσής τους, αλλά είναι εξίσου απαραίτητη η εξακρίβωση των λειτουργικών διαφορών, των λεπτών φορτίσεων, των απροσδιόριστων (αλλά συναισθητικά αδιαφιλονίκητων) ιδιαίτερων αποχρώσεων (πρβ. Σετάτο, 1992, 1995).

Κατάλληλες περιπτώσεις για τη συνειδητοποίηση και συζήτηση της φύσης τέτοιων παρατηρήσεων αποτελούν πολλά φαινόμενα της σειράς των όρων στην πρόταση, π.χ. της θέσης των άρθρων, αντωνυμιών, ουσιαστικών σε ονοματικά συντάγματα.

Η σειρά των όρων στηρίζεται σε ένα βασικό χαρακτηριστικό της γλώσσας, τη γραμμικότητα. Η γραμμικότητα του λόγου αποτελεί καθολικό χαρακτηριστικό της ομιλίας του ανθρώπου και διαφοροποιεί το σύστημα της γλώσσας από άλλα σημειωτικά συστήματα, π.χ. της ζωγραφικής. Ορισμένα στοιχεία της γλώσσας δέν υπόκεινται στη γραμμικότητα, π.χ. τα διακριτικά φωνητικά χαρακτηριστικά, τα σημασιολογικά στοιχεία στα οποία καταλήγει η σημασιολογική ανάλυση (πρβ. “άλογο” - “φοράδα” = “άλογο” + “θηλυκό” κλπ.), ή δέν εμφανίζουν με σαφήνεια τα όρια και την διάτμηση των στοιχείων της, π.χ. διάφοροι επιτονισμοί.

2. Μεθοδολογικά

Για τη διαπίστωση και απόδειξη της λειτουργικής κλπ. διαφοροποίησης είναι απαραίτητη κάποια μέθοδος. Αρχικά, κριτήριο αποτελεί το γλωσσικό αίσθημα, που μας κάνει να αισθανόμαστε κάποια διαφορά, παρόλο που για την ώρα δέν μπορούμε να την δικαιολογήσουμε. Η διαφορά αυτή δέν αναφέρεται στην επιφανειακή διαφοροποίηση των γλωσσικών πραγματώσεων, που δέν μπορεί να αμφισβητηθεί (πρβ. κανόνα μετακίνησης στη μετασχηματιστική γραμματική), αλλά στον αντίκτυπο που έχει η ποικιλία στη γλωσσική μας συνείδηση και που μπορούμε πρόχειρα να χαρακτηρίσουμε με αξιολογικά κριτήρια (πρβ. επίπεδα γλώσσας), όπως ουδέτερο-φορτισμένο, ψυχρότερο-θερμότερο κλπ. Από την πλευρά του αποτελέσματος στον ακροατή μπορεί να μή φαίνεται κάποια διαφορά, π.χ. διαφορετικά εκφωνήματα να έχουν το ίδιο

αποτέλεσμα (π.χ. κλείσε το παράθυρο σε παρακαλώ - κλείνεις το παράθυρο;!), αλλά αποτελούν γλωσσικά διαφορετικές προτάσεις (πρβ. εδώ κάνει ρεύμα = κλείσε το παράθυρο! κλπ., πρβ. και πρόσθετη χρήση άλλων σημειωτικών συστημάτων, π.χ. νεύμα, βλέμμα).

Η εξονυχιστική έρευνα θα έπρεπε να πάρει υπόψη της πολλές πλευρές, όπως

- εξέταση όλων των δυνατών συνδυασμών: δυνατά-αδύνατα, παρόντα-απόντα, ανεξαρτησία-εξάρτηση με τις σημασιολογικές κλπ. διαφορές τους
- επίπεδο γλώσσας: εμφάνιση, χρήση (π.χ. σχήματα λόγου, ύφος)
- περιστάσεις γλωσσικής επικοινωνίας όπου θα μπορούσαν να λεχθούν: ευρύτερο πλαίσιο, γλωσσικά (στο πλαίσιο του ευρύτερου κειμένου) και εξω-γλωσσικά συμφραζόμενα
- ανάλογα και ομόλογα φαινόμενα: διαστάσεις, γενικότερες κατηγορίες (π.χ. αν τα συναντούμε σε άλλα σημειωτικά συστήματα)
- συνώνυμα (παραπλήσια, παραφράσεις) των εξεταζόμενων και των συνεμφανιζόμενων στοιχείων
- εστίαση, έμφαση κλπ.: θέμα-σχόλιο
- προσωδιακά στοιχεία: επιτονίσεις, παύσεις κλπ.
- διαχρονική εξέταση: σύγκριση της νέας με την αρχαία ελληνική (βλ. 5.3)

Οι μεθοδολογικές αυτές οδηγίες συναντούν δυσκολίες στην εφαρμογή τους (πρβ. και ασυμφωνία απόψεων), δηλαδή στην απόδειξη των διαφορών, αν και για τον γνήσιο ομιλητή αρκούν συχνά τα παραδείγματα (γλωσσικό αίσθημα). Το βασικό ερώτημα είναι αν υπάρχει πάντα λειτουργική διαφορά, έστω και ανεπαίσθητη, φευγαλέα και αμυδρή (διαφορετική φόρτιση, απόχρωση, χρωματισμός), όπως και στις συνωνυμικές εκφράσεις, που ίσως πρέπει να ενταχθούν εδώ, ή πρόκειται για παραίσθηση, αυταπάτη ή δημιούργημα της φαντασίας, που ίσως πάλι δείχνει μιά ιδιότητα της γλώσσας, την τάση της να διαφοροποιεί, να κατατάσσει, να εκμεταλλεύεται τις απόλυτες συνωνυμίες διαφοροποιώντας τις, για να αποκτήσει νέες εκφραστικές δυνατότητες, νέες χρήσιμες για τη ζωή διακρίσεις (κοινωνικές, πολιτιστικές, νοηματικές κλπ.). Η διαίσθηση των διαφορών αυτών είναι συχνά δύσκολο να εκφραστεί με τη γλώσσα (πρβ. «διαφέρουν, αλλά πώς να σ' το πώ... είναι δύσκολο· πάντως νομίζω υπάρχει διαφορά ανάμεσα στις δυό εκφράσεις...» κλπ.). Όσοι τις αισθάνονται δείχνουν μιά ιδιόκτητη προσοχή στη γλώσσα, που από την άλλη μεριά δέν χρησιμοποιείται στην καθημερινή επικοινωνία με ιδανική σαφήνεια, ακρίβεια, εκφραστικότητα, υπαινικτικότητα κλπ., γιατί προέχει η άμεση κατανόηση και επικοινωνία, όπου συμβάλλουν οι εμπειρίες των συνομιλητών, οι γνώσεις τους επί του θέματος κλπ.

3. Κατηγορίες διαφοροποιήσεων

Η λειτουργική ποικιλία της σειράς όρων μπορεί να διαμορφώνεται και να σημαίνει διαφορετικές σημασίες, φορτίσεις κλπ., όπως

— σημασία: το παιδί κυνηγά το σκυλί - το σκυλί κυνηγά το παιδί

— φρασεολογήματα και φρασεολογισμοί (βλ. Σετάτο, 1994): γενική+ουσιαστικό (π.χ. και τον στραβού το δίκαιο, απ' τον Χάρον τα δόντια κλπ.), ρήμα+εγκλιτικό αντωνυμικό αντικείμενο (π.χ. πατείς με πατώ σε - με πατάς και σε πατώ), διπολικές εκφράσεις (π.χ. πάνω κάτω, πάρε δώσε, μπρός πίσω/πίσω μπρός, Χριστέ και Παναγιά!, βλ. Σετάτο, υπο δημ.)

— θεματοποίηση (θέμα και σχόλιο): ο Γιάννης, δέν τον είδα (πρβ. δέν τον είδα τον Γιάννη, όπου το θέμα-υποκείμενο δέν βρίσκεται εκτός προτάσεως, όπως επίσης το *ο Γιάννης, δέν είδα)

— εστίαση: βλ. 4.12

— παράθεση, επεξήγηση, κατατάκτες

— έμφαση: πολύ χάρηκε (έμφαση στο πολύ) - χάρηκε πολύ (ανέμφατο, φρασεολογική ενότητα)

— πεδίο: βλ. 4.13

— προσανατολισμός εκφωνήματος (κατεύθυνση): εγώ, δέν ήρθε να με δει (= όσο αφορά εμένα, αν θέλεις τη γνώμη μου κλπ.)

— ανεξαρτησία-εξάρτηση περιεχομένου: ο Α. ξεκίνησε για την κατάκτηση του Έβερεστ (σειρά ΥΡ: νέα πληροφορία, δέν προϋποθέτει τίποτε γνωστό, προειπωμένο κλπ.) - ξεκίνησε ο Α. για την κατάκτηση του Έβερεστ (σειρά ΡΥ: στην περίπτωση που έγινε προηγουμένως λόγος για τον Α., προϋποθέτει κάτι γνωστό, ειπωμένο, υποβάλλει εξάρτηση υπο όρους, συνθήκες)

Οι ποικίλες κατηγορίες μπορεί να εκφράζουν πολλές λειτουργίες ταυτόχρονα, π.χ. θεματοποίηση και έμφαση (π.χ. εμένα δέ με ρωτούν), που γίνονται ακόμη περισσότερες με τη χρήση προσωδιακών στοιχείων (επιτονίσεις, παύσεις κλπ.), συνδυασμών επιπέδων γλώσσας κλπ., δημιουργώντας έτσι το συνειδητό ή μή συνειδητό ύφος (προσωπικό, ομαδικό, λογοτεχνικών ειδών κλπ.) και την ανεξάντλητη ποικιλία των γλωσσικών πραγματώσεων, από τις περιπτώσεις προφορικού λόγου με συναισθηματική ταραχή (π.χ. το ακριβό φόρεμα, το ωραίο της αυτό), που μπορεί να φτάσει την τελείως χαώδη έκφραση, από τις ποικίλες μορφές έκφρασης ενός σημασιολογικού πυρήνα (π.χ. για όλους μας - για όλους εμάς - για εμάς όλους - για όλους μας εμάς), με τις ιδιαίτερες φορτίσεις τους (που πρέπει να ερευνηθούν) κλπ. ως τις μορφές αυστηρά τυπικής, συστηματοποιημένης έκφρασης (πρβ. επιστημονική έκφραση, λογική διατύπωση κλπ.). Η ερμηνεία των διαφοροποιήσεων δέν είναι πάντα εύκολη (βλ. και 2.) και προϋποθέτει εξαντλητική έρευνα των δυ-

νατών εκφορών, π.χ. όταν το έμαθε, χάρηκε πολύ (ακολουθία φαινομένων, αφηγηματική λογική) - χάρηκε πολύ όταν το έμαθε (= φυσικά) - χάρηκε πολύ, όταν το έμαθε (= τότε) - χάρηκε, όταν το έμαθε, πολύ (ενθύμηση της στιγμής που το έμαθε) κλπ.

4. Περιπτώσεις σειράς όρων

Απο το μεγάλο πλήθος των περιπτώσεων, γενικότερων και ειδικότερων, θα εξετάσουμε εδώ μόνο ορισμένες.

4.1 Γενικό σχήμα πρότασης

Η σειρά των όρων στην πρόταση, οι δυνατές δηλαδή θέσεις των γλωσσικών μονάδων στην γραμμικότητα του λόγου της πρότασης (άλλα και των κειμένων, πρβ. κειμενογλωσσολογία) παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία μορφών, σχημάτων κλπ., πρβ. μετασχηματιστική γλωσσολογία, που προσπαθεί να εκφράσει την αποδεκτή ποικιλία τους με όσο το δυνατό γενικότερους κανόνες σε αλγόριθμο παραγωγής απο τη δομή βάθους, αλλά και παραδοσιακά συντακτικά όπως του Τζάρτζανου (1953, βλ. σειρά όρων: §§280-295), εγχειρίδια εκμάθησης ξένων γλωσσών (πρβ. τη δήλωση των γλωσσικών στοιχείων που βρίσκονται σε παραδειγματικές και συνταγματικές σχέσεις με ιδιαίτερα σχήματα στηλών γλωσσικών στοιχείων σε συνταγματική διαδοχή), ρητορικά σχήματα (π.χ. σχήματα λόγου κλπ.) κλπ.

Η ερευνητική διαδικασία δεν έχει καταλήξει ακόμη σε ένα γενικό σχήμα της πρότασης στην κοινή νεοελληνική (ΚΝΕ), οι ποικίλες όμως απόψεις δίνουν το γενικό πλαίσιο για επιμέρους έρευνες, που θα καταλήξουν κάποτε στο γενικό σχήμα, με τις δυνατές ποικιλίες του και τις διαφορετικές λειτουργίες των δυνατών μορφών του. Το βασικό θέμα γλωσσολογικής συζήτησης αποτελεί η σειρά των κύριων όρων της πρότασης στην ΚΝΕ (ΥΡΑ συνήθως κατά την παραδοσιακή γλωσσολογία, ΡΥΑ κατά ορισμένους νεότερους γλωσσολόγους κλπ.), που έχει και γενικότερη σημασία (πρβ. τυπολογία γλωσσών, τύποι γλωσσών και χαρακτηριστικά τους με συνεπαγωγικές σχέσεις κλπ.). Έτσι, όσοι έχουν αφετηρία τη λογική αντιστοιχία εξωγλωσσικής πραγματικότητας και γλωσσικής έκφρασης μπορούν να θεωρούν ότι οι προτάσεις κρίσεως (αποφαντικές) αντιστοιχούν με λογικές προτάσεις (proposition), ενώ οι ερωτηματικές, επιφωνηματικές και επιθυμίας (βλ. διακρίσεις Τζάρτζανου, 1946) προϋποθέτουν τη μετατροπή μιάς proposition σε sentence αυτών των ειδών. Όσοι συνεξετάζουν τη γλώσσα των ελλήνων κωφαλάλων μπορούν να παρατηρήσουν τις σειρές: ΥΡΑ, χώρος αφετηρίας+ρήμα κινήσεως+χώρος αφίξεως κλπ.

Η σειρά των βασικών όρων της πρότασης στην ΚΝΕ φαίνεται ότι είναι:

— ανεξάρτητες προτάσεις κρίσεως: ΥΡΑ (ανεξάρτητη πληροφορία) και

PYA (εξάρτηση κάποιου είδους απο τα προηγούμενα), ερωτήσεως: ερωτηματικά στοιχεία με επιτόνιση ερώτησης στην αρχή της πρότασης, προσταγής: P(Y)A, αναφώνησης: πρβ. επιτόνιση (βλ. και 4.221)

— εξαρτημένες προτάσεις: PYA

Παραδείγματα: το λεωφορείο άργησε να περάσει σήμερα (πληροφορία σε τρίτο, πρβ. γι' αυτό δέν ήρθα στην ώρα μου) - άργησε το λεωφορείο να περάσει σήμερα (σε άτομο που επίσης περιμένει στη στάση, = όπως το διαπιστώνουμε και οι δυό εδώ και αρκετή ώρα) - δέν ήρθα στην ώρα μου, γιατί άργησε το λεωφορείο να περάσει, ποιός έσπασε το βάζο; - ο Γιάννης έσπασε το βάζο; - έσπασε ο Γιάννης το βάζο; - το βάζο έσπασε ο Γιάννης;, δώσε τα χρήματα! - εσύ δώσε τα χρήματα! (ας γίνει αυτό και βλέπουμε κλπ.) - δώσε εσύ τα χρήματα! (= άσε τί λένε κλπ.)

— Γύρισε ο Αντρέας· δέν το έμαθες; — Μπά, πότε; (Αντρέας = γνωστό πρόσωπο) αλλά — Ο Αντρέας γύρισε — Ποιός Αντρέας; (Αντρέας = άγνωστο πρόσωπο)

Πηχιαίοι τίτλοι εφημερίδων: Ψήφισαν το νομοσχέδιο (οι βουλευτές που το συζητούσαν τις τελευταίες μέρες), Φοβούνται να τους συλλάβουν όλους (= η κυβέρνηση) κλπ. (τα υποκείμενα συμπληρώνονται απο την εξωγλωσσική πραγματικότητα της χρονικής στιγμής ή απο τους οπαδούς-αγοραστές της εφημερίδας, Υ = οι αντίπαλοι).

4.11 Τροποποιήσεις

Οι γενικοί αυτοί κανόνες τροποποιούνται για λόγους:

— έμφασης (πρβ. και χρήση επιτονίσεων): το βιβλίο διάλεξε τελικά

— αντιδιαστολής ή αντίθεσης (πρβ. χρήση επιτονίσης): αυτός πήγε και το είπε (= όχι αυτή κλπ.), εσύ πές μου τί νομίζεις! (= δέν με ενδιαφέρουν οι απόψεις άλλων), το βιβλίο δώσει (= όχι το περιοδικό), η Μαρία ήταν εκεί - εκεί ήταν η Μαρία, το βιβλίο δώσε τα περιοδικά κράτα! (πρβ. θέμα-σχόλιο, βλ. 4.121)

Όπως φαίνεται, στις περιπτώσεις αυτές υπάρχει εξάρτηση παρά τις φαινομενικές παράβάσεις των κανόνων, γιατί απο τη φύση τους προϋποθέτουν κάτι.

Τροποποιήσεις έχουμε και στις εξαρτημένες προτάσεις, όπως

όταν ο Γιώργος έρθει, πές του οτι... (= τότε μόνο, δέν αναμένεται να έρθει εξάπαντος) - όταν έρθει ο Γιώργος πές του οτι... (= θεωρείται βέβαιο οτι θα έρθει, αναμένεται να έρθει ύστερα απ' όσα γνωρίζουμε, απ' όσα ειπώθηκαν κλπ.)

μου είπε πως έφυγε η Μαρία (= η γνωστή μας Μαρία) - μου είπε πως η Μαρία έφυγε (πιό κοντά στο εκφώνημα που άκουσε και μεταφέρει, = εγώ

αυτό άκουσα, ουδέτερο: μπορεί να μή ξέρει καλά τη Μαρία κλπ.)

βλέπει οτι έρχεται η Μαρία (αναμενόμενο γεγονός) - βλέπει οτι η Μαρία έρχεται (αυτό το γεγονός ως προς τη Μαρία, που δέν το περίμενε) - βλέπει τη Μαρία οτι έρχεται (τη Μαρία ως προς την ενέργεια)

Πρέπει επίσης να διακριθούν περιπτώσεις απηχητικών χρήσεων όπως Το βιβλίο δώσε τα περιοδικά κράτα, αυτό κάνε εκείνο μήν κάνεις, βαρέθηκα πιά! (αναφορά στις εντολές δώσε το βιβλίο!, κράτα τα περιοδικά!).

Τέλος στην περιοχή του ύφους (πρβ. λογοτεχνία) υπάρχουν πολλές δυνατότητες τροποποιήσεων με αντίστοιχα αποτελέσματα, π.χ. η σειρά των όρων της πρότασης σε έναν στίχο μπορεί να είναι πολύ πιό ελεύθερη απ' ό,τι στον προφορικό λόγο, παρόλο που κι αυτός εμφανίζει φαινόμενα όπως η έλλειψη όρων, η ανακολουθία κλπ., οι παροιμιακές φράσεις και η φρασολογία γενικά εμφανίζουν κάποτε διαφορετική σειρά όρων, όπως πατείς με πατώ σε.

4.12 Θεματοποίηση και εστίαση (βλ. και 4.3)

Η σειρά των όρων της 4.1 μπορεί να τροποποιηθεί και γενικότερα με τη θεματοποίηση (πρβ. θέμα και σχόλιο) και την εστίαση (πρβ. προϋπόθεση και εστία).

1) θέμα-σχόλιο

Στην καθημερινή ιδίως γλώσσα, είναι πολύ συνηθισμένη η τοποθέτηση στην αρχή της φράσης των γνωστών στοιχείων για τον ακροατή, των στοιχείων που έχουν λιγότερο πληροφοριακό περιεχόμενο (ψυχολογικό υπκείμενο) απο ψυχολογική και επικοινωνιακή θεώρηση της γλώσσας και στη συνέχεια των νέων, σημαντικότερων στοιχείων για τον συνομιλητή (ψυχολογικό κατηγορημα), κάθε φορά κατά τις εκτιμήσεις και τη θέση του ομιλητή απέναντι στο περιεχόμενο της πρότασης. Η θεματοποίηση μπορεί να παραβαίνει και συντακτικούς κανόνες, π.χ. Η Μαρία, δέν την είδαμε (πρβ. αντίθετα δέν είδαμε τη Μαρία), δηλώνεται όμως με προσωδιακά στοιχεία, π.χ. με πάυση, και με τη θέση άλλων στοιχείων (βλ. 4.214).

Τα στοιχεία αυτά, θέμα και σχόλιο, παίρνουν ανάλογα με λειτουργίες της γλώσσας διαφορετικές θέσεις και εμφανίσεις:

— θέμα+σχόλιο: αναφορική (πληροφόρηση, κατανόηση), μεταγλωσσική (απηχητικές χρήσεις, π.χ. —Τί έκανες τόσο ώρα; —Τι έκανα τόσο ώρα;, τίποτε κλπ.), νοητική

— σχόλιο+θέμα: διαλογική (σε περίπτωση ερωτηματικών προτάσεων με ερωτήσεις), κατευθυντήρια (σε περίπτωση προτάσεων επιθυμίας, π.χ. με προστακτικές)

— θέμα+σχόλιο/σχόλιο+θέμα κλπ.: ποιητική

- μόνο σχόλιο: εκφραστική (σε περιπτώσεις επιφωνηματικών προτάσεων, π.χ. αναφωνήσεων)
- ούτε θέμα ούτε σχόλιο: φατική
- = θέμα ή σχόλιο: συμφραστική
- πρβ. και κοινωνικοπολιτιστική (πρβ. 4.14, ύφος) και διαδικαστική (πρβ. 4.212, αποφυγή φωνητικής επανάληψης)

2) προϋπόθεση-εστία

Οι προτάσεις της γλώσσας έχουν ένα πληροφοριακό κέντρο, στο οποίο κατευθύνεται το πληροφοριακό ενδιαφέρον του ομιλητή, π.χ. στην ερώτηση —Πού διαβάζει ο Γιώργος; προϋποτίθεται ότι ο Γιώργος διαβάζει και δηλώνεται το ενδιαφέρον της πληροφόρησης του ομιλητή σχετικά με τον άγνωστο σ' αυτόν χώρο όπου γίνεται η ενέργεια, γι' αυτό η απάντηση περιορίζεται φυσικά, εστιάζεται στο σημείο που ενδιαφέρει: —Στο σπουδαστήριο.

Η εστίαση δηλώνεται με τη σειρά όρων και με προσωδιακά στοιχεία, π.χ. με επιτονίσεις (βλ. και 4.221), αλλά και με ειδικούς δείκτες (π.χ. ιδίως), π.χ. πού το βρήκε; - το βρήκε πού;

4.13 Πεδίο

Ορισμένα γλωσσικά στοιχεία μπορούν να τροποποιηθούν με μόρια και ποσοδείκτες (πρβ. τυπική λογική), των οποίων η θέση λειτουργεί διαφοροποιητικά, π.χ. και ο Πέτρος αισθάνθηκε οργή, όταν το άκουσε - ο Πέτρος αισθάνθηκε και οργή, όταν το άκουσε (το και προηγείται διαφορετικών στοιχείων της πρότασης, που αποτελούν το πεδίο ενέργειάς του κάθε φορά). Κάποτε εμφανίζονται στο λόγο και απρόβλεπτες (και δυσεξήγητες) αλλαγές του πεδίου, όπως με τα αρνητικά μόρια, π.χ. δήλωσε ότι είναι διατεθειμένος να μη δεχτεί καμιά παρακώλυση της διαδικασίας αντί ...δέν είναι διατεθειμένος να δεχτεί... (εννοείται μάλλον «είναι προετοιμασμένος, προδιατεθειμένος»).

4.14 Κείμενα και θεματοποίηση

Εξετάζοντας γενικότερα (σε προτάσεις και κείμενα) τη σειρά των όρων, παρατηρούμε πως ό,τι συνδέεται με τα προηγούμενα μπαίνει σε πρώτη θέση (θέμα), εφόσον είναι γνωστό, και ακολουθεί το σχόλιο. Έτσι στο εκφώνημα Σου έδωσα χθές ένα έγγραφο για να το δώσεις στον Πέτρο. Του το έδωσες; οι αντίτυποι το, του παραπέμπουν στα προηγούμενα ένα έγγραφο και Πέτρο, ενώ το σου έχει τη θέση αυτή εφόσον απευθύνεται στον ακροατή, και τα ρήματα εμφανίζονται ως σχόλια σε δεύτερη θέση. Αν το εκφώνημα είχε τη μορφή Σου έδωσα χθές ένα έγγραφο για να του το δώσεις. Του το έδωσες; το πρώτο του δηλώνει τότε ότι ο ομιλητής θεωρεί γνωστό το πού αναφέρεται. Αν όμως δέν έχει αναφερθεί ή δέν μπορεί ο συνομιλητής να συμπεράνει σε ποίο πρόσωπο γίνεται η ανάφορά, τότε θα ρωτήσει σε ποιόν; ή ποιόν εννοείς; κλπ.

Σε περιπτώσεις όπως *Βρήκες το βιβλίο; Δώσε μου το!* δέν είναι δυνατή στην ΚΝΕ η εκφορά **Μου το δώσει!* (βλ. 5.7), που θα περιμέναμε σύμφωνα με τα παραπάνω (ενώ έχουμε — *Βρήκες το βιβλίο;* — *Ναί, μου το έδωσε*).

Στις εκφορές του τύπου του *την έδωσε του Γιάννη την επιταγή* η εμφάνιση των ονομάτων μετά το ρήμα εκφράζει την πρόθεση σαφήνειας (σάν μεταγενέστερη προσθήκη, υπενθυμίζοντας ότι πρόκειται για γνωστά στοιχεία της συνομιλίας κλπ.), συνήθως όμως δέν χρησιμοποιείται (κάποτε και για λόγους αποφυγής κάποιας υπόμνησης, που μπορεί να είναι δυσάρεστη), π.χ. *πήγε να του το δώσει* (η φράση *πήγε να δώσει αυτό σ' εκείνον* είναι αδέξια, γιατί η έμφαση που υποδηλώνει εκφράζεται καλύτερα με τα στοιχεία που αντικαθιστούν οι αντίτυποι).

Στην περιοχή του ύφους μπορούν να εμφανιστούν σε ένα κείμενο νέες κανονικότητες, η θέση του ρήματος στο τέλος ή στην αρχή διαδοχικών προτάσεων μπορεί να προσδώσει στο κείμενο ιδιαίτερους χρωματισμούς (π.χ. συναισθηματικούς, ποιητικούς κλπ.), π.χ. *Τις δουλειές του όλες τακτοποίησε. Τις απαραίτητες προμήθειες έκανε. Τους φίλους του αποχαιρέτησε. Και αργά το βράδυ έφυγε* (δηλώνεται έτσι το τελεσίδικο), *Το γλέντι άρχισε. Τα όργανα παίζουν. Οι άνθρωποι χορεύουν. Το κέφι άναψε* (έμφαση στα Υ, στα μέρη της συνολικής κατάστασης) - *Άρχισε το γλέντι. Παίζουν τα όργανα. Χορεύουν οι άνθρωποι. Άναψε το κέφι* (έμφαση στις ενέργειες, που δημιουργούν την κατάσταση, το γεγονός) - *Άρχισε το γλέντι. Τα όργανα παίζουν κλπ.* (για το οποίο σας έλεγα κλπ.), πρβ. ¹*Άρχισαν τα ὅργανα, τὸ μπουζούκι ἐργάζεται*¹ (πρβ. τον ασθενή τονισμό του *άρχισαν*), *Ανεβαίνει ο Γιώργος. (Τί να δει. Κανείς!). Κοιτάζει πió πέρα (Τίποτε!). Βλέπει πέρα μακριά. Κάποιος κατεβαίνει την πλαγιά* (υποβάλλεται η συνέχεια μιάς ιστορίας χωρίς διακοπές).

Οι διαδοχές ΡΥ...ΡΥ... ή ΥΡ, ΥΡ θυμίζουν τα μέτρα *χχχχ, χχχχ*, πρβ. και έχει ο Κοντοθόδωρος, έχει όμορφη γυναίκα (αρχή δημοτικού τραγουδιού).

Πρβ. και σε ανακοινώσεις μελλοντικών προβολών ταινιών στην τηλεόραση, όταν χρησιμοποιείται η εξής παρουσίασή τους: *Δείτε το κατασκοπευτικό φίλμ σήμερα το βράδυ. Είναι διευθυντής υπουργείου. Υποπτεύεται πως κάτι το ύποπτο συμβαίνει... Στις 10 το βράδυ στο...* (αντί Ο Α. είναι διευθυντής υπουργείου κλπ., σάν να έχει μπει ήδη ο θεατής στο κλίμα της κατασκοπευτικής ταινίας).

4.2 Ειδικές περιπτώσεις

4.21 Θέση άρθρων και αντωνυμιών

1) Άρθρα (βλ. Σετάτο, 1995)

Τα άρθρα (βλ. και αναρθρες εκφορές) στην ΚΝΕ, όπως είναι γνωστό,

έχουν θέση μπροστά απο τα ονόματα (και κύρια ονόματα, αντωνυμίες, π.χ. ο καθένας), απο άκλιτα (περιπτώσεις όπως οι εντελώς έτοιμοι, ονοματοποιήσεις όπως τα πριν απο τον πόλεμο, το να περπατά κανείς μόνος εκεί είναι επικίνδυνο, αριθμητικά: το πέντε, το ένα = ο αριθμός «5», «1»), χρησιμοποιούνται μεταγλωσσικά (π.χ. το «τό» = το άρθρο το), μπορούν να επαναλαμβάνονται (π.χ. η καλή η μητέρα, ο Γιώργος ο Νικολαΐδης κλπ.) κλπ.

2) Εγκλιτικές και προκλιτικές αντωνυμίες

Οι εγκλιτικές αντωνυμίες εμφανίζονται μετά απο άλλα γλωσσικά στοιχεία, στα οποία εγκλίνονται, προφέρονται δηλαδή σε μία τονική ενότητα μ' αυτά (δέν μεσολαβεί παύση), οι προκλιτικές μπροστά απο γλωσσικά στοιχεία της ίδιας ενότητας. Η θέση όμως μίας εγκλιτικής αντωνυμίας μπορεί να εμφανίσει ποικιλία σε ορισμένες εκφορές, π.χ. το ωραίο σπίτι του - το ωραίο του σπίτι, και θέτουν το ερώτημα των δυνατών θέσεων και της σημασίας αυτής της ποικιλίας (διαφορετικό νόημα, λειτουργία, φόρτιση κλπ.). Μπορεί συνεπώς κανείς, εξετάζοντας τις περιπτώσεις αυτές, στο πλαίσιο της πρότασης και του κειμένου, να διατυπώσει διάφορες ερμηνείες, εκτός απο τη χρήση τους ως αντιτύπων, π.χ. ότι

— τονίζουν, υπογραμμίζουν ό,τι προηγείται κλπ.: η γλώσσα και η φωνητική μορφή της (τονίζει το φωνητική μορφή) - η γλώσσα και η φωνητική της μορφή (τονίζει το φωνητική), πρβ. και σημεία στίξης όπως τα εισαγωγικά (η «φωνητική μορφή» της - η «φωνητική» της μορφή)

— διασαφηνίζουν, παραπέμπουν: ένας γνωστός της δικηγόρος (= γνωστό της πρόσωπο) - ένας γνωστός δικηγόρος της (γνωστός στην κοινωνία δικηγόρος των υποθέσεών της), ο καλός θεός μου (= ο θεός μου που είναι καλός, πρβ. και με τονισμό καλός = και όχι ο κακός θεός μου: αντιδιαστολή) - ο καλός μου θεός (= σ' εμένα, για μένα), κοντά του στο σπίτι - κοντά στο σπίτι του

— έχουν διαφορετική συντακτική λειτουργία: έσωσες τη ζωή μας (γενική κτητική) - μας έσωσες τη ζωή (ως δοτική χαριστική), η μόνη παρηγοριά του είναι να... (επιθετική χρήση του η μόνη = η μοναδική) - η μόνη του παρηγοριά είναι να... (η μόνη+του: ατομικότητα+προσωπικότητα), ξένοι στην άλλη πατρίδα τους (σ' αυτήν που είναι τώρα η πατρίδα τους) - ξένοι στην άλλη τους πατρίδα (έχουν δυό πατρίδες)

— ανήκουν σε διαφορετικό επίπεδο γλώσσας (πρβ. φορτίσεις κλπ.): την ηθική εξόντωση των πολιτικών σας αντιπάλων (θερμότερο, ζωντανότερο) - την ηθική εξόντωση των πολιτικών αντιπάλων σας (ψυχρότερο, ουδέτερο), πρβ. όμως οι εξωκομματικοί αντίπαλοί του ή οι εσωκομματικοί του; (όπου πρέπει να ληφθεί υπόψη και η συντομολογία, βραχύτερη έκφραση κλπ.), το μεγάλο της σπίτι (φορτισμένη έκφραση) - το μεγάλο σπίτι της (ουδέτε-

ρο, ψυχρό), αισθάνεται άνετα μιλώντας τη μητρική του γλώσσα (φορτισμένη, με ιδιαίτερη απόχρωση έκφραση) - αισθάνεται άνετα μιλώντας τη μητρική γλώσσα του (αφόρτιστη έκφραση, ουδέτερη), η καλή μου η μαμά (παιδική γλώσσα, παιδική έκφραση) - ?η καλή η μαμά μου (μόνο ίσως στη γλώσσα των μεγάλων)

— αποφυγή φωνητικής επανάληψης: οι μακρές-τους διακοπές τους-γέμισαν χαρά και υγεία, αποφεύγοντας έτσι το οι μακρές διακοπές τους τους..., με τη χαρακτηριστική της επιδίωξη της «ξεχωριστής» έκφρασης (πρβ. ...επιδίωξή της της...)

— προδιαγράφουν συνέχεια: 'Ηρθε με τη μικρή της κόρη. - 'Ηρθε με τη μικρή κόρη της (ο ακροατής περιμένει κάποια συνέχεια)

Σε συνταγματικές ενότητες δύο ή περισσοτέρων λέξεων (με άρθρα ή χωρίς άρθρα), σε σύνθετες λέξεις η έγκλιση της αντωνυμίας σε μία απο τις πρώτες μοιάζει με ένθεση, π.χ. καλημέρα σας! - καλή σας μέρα! (απάντηση στο πρώτο), και δημιουργεί ποικίλες και ιδιότυπες εκφορές, όπως:

— σε ένα του βιβλίο, σε μιά του εργασία, σε κάποια του μελέτη, σ' αυτή του τη ζωγραφιά κλπ., η χρήση των οποίων φαίνεται να διαδίδεται, ίσως αναλογικά με τα η μόνη του ελπίδα, όλοι του οι φίλοι κλπ.: υπάρχει κάποια εκζήτηση στη φόρτιση (πρβ. το ευφωνικό -ν) ή θυμίζουν συντάξεις άλλων γλωσσών (πρβ. *un suo libro* κλπ.)

— το αγαπημένο βιβλίο μου (που ανήκει σ' εμένα) - το αγαπημένο μου βιβλίο (που αγαπώ) - το αγαπημένο το βιβλίο μου (πρβ. αυτό αυτό) - το αγαπημένο μου το βιβλίο (πρβ. το κακόμοιρο) - το αγαπημένο μου το βιβλίο μου (πρβ. μου μου), πρβ. και το βιβλίο μου το αγαπημένο (νοσταλγία) κλπ., ένα αγαπημένο βιβλίο μου (έννοια του «αγαπημένου βιβλίου», ψυχρό) - ένα αγαπημένο μου βιβλίο (σ' εμένα, θερμό) - ένα μου αγαπημένο βιβλίο (υπάρχουν και άλλα, εκζήτηση: άχ εγώ ξέρετε...) - ένα βιβλίο μου αγαπημένο (προσθήκη), πρβ. ένα βιβλίο, το αγαπημένο μου (παύση+προσθήκη)

— τα δέντρα του κήπου τους - τα δέντρα τους, του κήπου (παύση+επεξήγηση), ο νοικοκύρης του σπιτιού του - ο νοικοκύρης του, του σπιτιού (και όχι του μαγαζιού), πρβ. ο σπιτονοικοκύρης του (σύνθετες λέξεις), η επίσκεψη του σχολείου μου - η επίσκεψή μου του σχολείου (καλύτερα: στο σχολείο, που μπορεί να είναι και ξένο) - η επίσκεψή μου, του σχολείου (και όχι του γυμναστηρίου κλπ.)

Ορισμένες εκφορές είναι σπάνιες, προβληματικές ή αδύνατες, όπως:

— με λόγια στοιχεία: κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής μου αδειάς (πολύ επίσημο) - κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής μου άδειας /...της εκπαιδευτικής άδειάς μου, αγνοεί το πλήρες τους σύστημα (?) - αγνοεί το πλήρες σύστημά τους, τους τρέχοντές σας λογαριασμούς (?) - τους τρέχοντες λογαριασμούς σας

— μερικοί μου συμμαθητές (? , βλ. παραπάνω) - μερικοί συμμαθητές μου
 — επαναλήψεις: το γνωστό μου περιβάλλον μου (δυσάρεστη έμφαση, περιτολογία κλπ.), πρβ. όμως η γνωστή της κατάστασή της (όπου τα της μπορεί να αναφέρονται σε διαφορετικά πρόσωπα), ένα βιβλίο μου, το αγαπημένο μου (παύση+προσθήκη), αλλιώς έχουμε τη Μαρία την είδα να βγαίνει απο... (θέση θέματος: «άν ρωτάς για τη Μαρία») - την είδα τη Μαρία να βγαίνει απο... (την = που ανάφερες, για την οποία μιλούμε, θέμα) - είδα τη Μαρία να βγαίνει απο... (πληροφορία ανεξάρτητη απο προηγούμενα λόγια)

— καθιερώσεις: Αγαπητοί μου γονείς (αρχή επιστολής) - Αγαπητοί γονείς μου (ψυχρό), πρβ. έχει την τιμητική του (= μέρα) - *έχει την τιμητική, καλό σου βράδυ! - καλό βράδυ! - *καλοβράδυ σου!, χρόνια σας πολλά! - χρόνια πολλά σας! (?), καλή σας Ανάσταση! - *καλή Ανάστασή σας!, δυό μου αγαπημένα βιβλία - οκτώ μου αγαπημένα βιβλία (? , ο αριθμός οκτώ δέν είναι τυπικός για παρόμοιες καταστάσεις, πρβ. εκατό μου αγαπημένα ποιήματα ως τίτλο ανθολογίας: ο αριθμός 100 φαίνεται τυπικός για ανθολογίες)

— μου πονάει το κεφάλι - *πονάει σ' εμένα το κεφάλι (βλ. Θεοφανοπούλου, 1989, 232), αλλά πρβ. πονάει σ' εμένα το κεφάλι και σ' αυτόν το στήθος, *μου του πούλησε το αυτοκίνητο (βλ. Θεοφανοπούλου, 1989, 239), που θα μπορούσε όμως να σημαίνει «προς χαρά μου»

— κλίμακες αποδεκτότητας: η αγαπημένη αδελφούλα της (το υποκοριστικό έρχεται σε κάποια αντίφαση με την ουδέτερη εκφορά) - η αγαπημένη της αδελφούλα - η αγαπημένη της η αδελφούλα της - η αγαπημένη της η αδελφούλα (το πιο αποδεκτό)

3) Άλλες αντωνυμίες

— δεικτικές: Αυτές οι εκφράσεις - Οι εκφράσεις αυτές, Πολλές απο αυτές τις περιπτώσεις - Πολλές απο τις περιπτώσεις αυτές, δέν είναι πάντοτε εύκολη η ερμηνεία αυτού του αποτελέσματος - ...του αποτελέσματος αυτού, σ' αυτή τη μελέτη προσπαθεί να... - στη μελέτη αυτή προσπαθεί να..., σ' αυτό μέσα - μέσα σ' αυτό

— άδριστες: υποθέσεις που μπορεί κανείς να κάνει - ...να κάνει κανείς, που θα μπορούσε κανείς να ονομάσει - ...να ονομάσει κανείς, αν κάτι έχει να πεί, ας το πεί! (που δέν το νομίζω) - αν έχει κάτι να πεί, ας το πεί! (και αυτός κλπ.), κάποιον είδα χθές να μπαίνει στον κήπο - είδα κάποιον χθές να... - είδα χθές κάποιον να... (πρβ. τον είδα χθές να..., είδα χθές αυτόν να...), ο ένας έρχεται ο άλλος φεύγει (κανόνας, γενικά έτσι είναι ο κόσμος) - έρχεται ο ένας φεύγει ο άλλος (οι γνωστοί, για τους οποίους γίνεται λόγος, οι οποίοι είναι πάντα εκεί), όταν όλοι μαζεύτηκαν, άρχισε το γλέντι - όταν μαζεύτηκαν όλοι... - όλοι όταν μαζεύτηκαν, άρχισε...

— αναφορικές: το όνομα ανταποκρίνεται σε ένα στατιστικό μοντέλο, του οποίου μετασχηματισμένες υλοποιήσεις αποτελούν τα... - ...μετασχηματι-

σμένες τροποποιήσεις του οποίου αποτελούν..., ένα σεβαστό μέλος της κοινωνίας, του οποίου οι υπηρεσίες ήταν περιζήτητες - ...οι υπηρεσίες του οποίου ήταν... (πρβ. και ...που οι υπηρεσίες του...)

— ερωτηματικές: ποιόν μαθητή παρατήρησες; - παρατήρησες ποιόν μαθητή; , ποιός πήγε; - πήγε ποιός;

4) Λειτουργίες

Όπως φαίνεται απο τα παραπάνω, οι λειτουργίες των στοιχείων αυτών, κατά τις διαφορετικές τους θέσεις, μπορούν να ερμηνευτούν οτι δηλώνουν:

— δείξη (πρβ. ανεξαρτησία): αυτό το ωραίο σπίτι είναι παλιό

— θέμα (εξάρτηση): το ωραίο σπίτι αυτό είναι παλιό (για το οποίο έγινε λόγος), πρβ. και εμένα η σκέψη μου πάει μακριά (έμφαση και θεματοποίηση τονισμένη)

— εστία (πρβ. διάκριση): το ωραίο αυτό σπίτι (που είναι ωραίο, εστίαση σ' αυτό το χαρακτηριστικό), πρβ. και αυτό ιδίως το ωραίο σπίτι /αυτό δά... (όπου η εστίαση αφορά τη δεικτική αντωνυμία), αυτό του το βιβλίο μου άρεσε πολύ, το ωραίο της αυτό φόρεμα (όπου έχουμε δύο στοιχεία, που εκτός απο τις αντωνυμικές λειτουργίες τους δηλώνουν και εστίαση), ένα ωραίο του βιβλίο (εστίαση στο ωραίο, υποβάλλει οτι έχει γράψει και αδιάφορα ή κακά βιβλία) - ένα του ωραίο βιβλίο (εστίαση στο ένα, γι' αυτό και είναι κάπως υπερβολικό, βλ. 4.212, υποβάλλει όμως οτι έχει γράψει και άλλα ωραία βιβλία)

Έτσι η έκφραση το αγαπημένο κιτάπι της κρύβει κάτω απο το ουδέτερο ύφος του μιά ψυχρή ειρωνεία, ενώ στην έκφραση το αγαπημένο της κιτάπι η λαϊκή, αρνητική, φόρτιση του κιτάπι ταιριάζει με την εστίαση: αγαπημένο στο πρόσωπο αυτό. Στο το σπίτι αυτό που σας λέω γίνεται υπαινιγμός σε προηγούμενα (εξάρτηση), ενώ στο αυτό το σπίτι που σας λέω υποβάλλεται: «που σας λέω τώρα, που θα σας πώ».

Η ποικιλία δώσ' του το - δώσ' το του διαφοροποιείται ως προς την εστίαση στο πρώτο εγκλιτικό (το δεύτερο εγκλιτικό εστιάζει το πρώτο). Προκλητικά έχουμε μόνο του το έδωσε διότι το το του έδωσε θα μπορούσε να εκληφθεί ως ουσιαστικοποίηση με το άρθρο (πρβ. εξάλλου του έδωσε το... - το έδωσε του...).

4.22 Θέση επιθέτων

Η θέση των επιθέτων, ανάλογα με τις λειτουργίες τους, είναι ποικίλη (βλ. Τζάρτζανο, 1946, §§ 40-41, Σετάτος, 1992). Εδώ θα αρκεστώ σε μερικές παρατηρήσεις που αφορούν ειδικότερες περιπτώσεις.

1) Η επίταξη του επιθέτου στο ουσιαστικό που προσδιορίζει δηλώνει έμφαση στη σημασία του, π.χ. ήταν μιά δημοτική γνήσια (σε αντίθεση με

άλλες κλπ., ενώ στο ήταν μιά γνήσια δημοτική έχουμε προσδιορισμό του δημοτικής), θηρίο ανήμερο (φορτισμένο) σε αντίθεση με το ανήμερο θηρίο, που μπορεί να κυριολεκτείται, πρβ. θεριό ανήμερο, που αποτελεί φορτισμένη λαϊκή έκφραση (πρβ. τον τύπο θεριό) και φρασεολογισμό της ΚΝΕ. Όταν είναι έναρθρο, όπως στο παράδειγμα σάν τα σκυλιά τα λιμασμένα, δηλώνει έναν «βαθύ τόνο», την υποβλητικότητα της έννοιας στην ανάμνηση, σε αντίθεση με τα λιμασμένα τα σκυλιά (που τα ξεχωρίζει από άλλα λιμασμένα ζώα) ή τα λιμασμένα σκυλιά (προσδιορισμός κάποιων σκυλιών). Εκτός από τη θέση μπορεί να έχουμε και επιτόνιση, που και μόνη της έχει το ίδιο αποτέλεσμα, π.χ. ευχαρίστηση ατέλειωτη (που δεν μπορεί να τελειώσει, ενώ ατέλειωτη ευχαρίστηση = που δεν τέλειωσε ακόμη) αλλά και ατέλειωτη ευχαρίστηση. Στο γνωστό σχήμα του Κάλβου ο άνεμος σκληρός υπάρχει παύση μετά το ουσιαστικό, αλλιώς είναι αντίθετο προς κανόνες της νεοελληνικής, πρβ. ο άνεμος δυνατός, τα κύματα ψηλά, ο ουρανός σκεπασμένος κλπ. Σε ορισμένες περιπτώσεις δεν υπάρχει παύση, όπως στις εκφράσεις με αιτιατική, όπου το επίθετο είναι κατηγορηματικός προσδιορισμός, π.χ. κάθεται με τα μάτια κλειστά (πρβ. και με κλειστά τα μάτια), με τα χέρια σταυρωμένα (πρβ. με σταυρωμένα τα χέρια), που συχνά καταλήγουν σε φρασεολογισμούς. Διαφοροποιήσεις έχουμε και με αριθμητικά, π.χ. οι τέσσερες τελευταίοι (οι τέσσερες από το τέλος) - οι τελευταίοι τέσσερες (ομάδα τεσσάρων).

2) Η επίταξη επιβάλλεται και από τη συνολική δομή των συμφραζομένων, π.χ. σε σειρά ουσιαστικών, όπου το επίθετο ανήκει μόνο σε ένα απ' αυτά, όπως στη φράση δομές με επιλογές, συνδυασμούς, επαναλήψεις φραστικές και διαφραστικές κλπ. (έτσι η κύρια προσοχή πέφτει στα ουσιαστικά και τα επίθετα δείχνουν τις βασικές κατηγορίες επαναλήψεων, πρβ. και χρήση της σειράς αυτής σε αλφαβητικούς πίνακες, καταλόγους κλπ., πρβ. όμως και άλλες δυνατότητες, π.χ. ...επαναλήψεις, φραστικές και διαφραστικές, κτλ. ως παρενθετική φράση ή παράθεση (= που αποτελούν το σύνολο των επαναλήψεων), ενώ το ..., φραστικές και διαφραστικές επαναλήψεις κτλ. θεωρεί ως ενότητα τα επίθετα+ουσιαστικό = μόνο αυτά τα είδη επαναλήψεων).

4.23 Θέση γενικής

Η κανονική εκφορά στην ΚΝΕ, είναι ουσιαστικό+γενική ουσιαστικού, ενώ η σειρά γενική+ουσιαστικό είναι σπανιότερη (στον καθημερινό λόγο, συχνότερη στην ποίηση) και χρησιμοποιείται σε φρασεολογήματα (φρασεολογικές ενότητες, βλ. Σετάτο, 1994), π.χ. της γριάς το μαλλί (έδεσμα), απ' του Χάρου τα δόντια, διαβόλου κάλτσα, στον κουφού την πόρτα κλπ., και έχει συνήθως κάποια φόρτιση, πρβ. πουτάνας γιός - γιός πουτάνας (κυριολεκία με την φόρτιση του λαϊκού πουτάνα, πρβ. το κυριολεκτικό και ουδέτερο γιός πόρνης), πρβ. και τα σύνθετα, π.χ. πουτανόσπορος, πουτανόσπερμα.

Πρβ. επίσης το που δέν μπορεί να φανταστεί ο νούς του ανθρώπου (και νούς ανθρώπου) με το που δέν μπορεί να φανταστεί ανθρώπου νούς (και του ανθρώπου ο νούς), Με τον Βοριά τα κύματα (τίτλος βιβλίου του Μωραϊτί-νη).

Στις εκφορές του τύπου ο μεγάλος του Κώστα αδελφός κλπ. η γενική έχει θέση αντίστοιχη της εγκλιτικής αντωνυμίας του ο μεγάλος του αδελφός και δηλώνει εστίαση (βλ. 4.214).

4.24 Θέση ακλίτων

Οι λειτουργικές διαφοροποιήσεις βάσει της θέσης των ακλίτων μερών του λόγου είναι μιά περιοχή σχεδόν ανεξερεύνητη της ΚΝΕ. Συγκεντρώσεις υλικού όπως το κεφάλαιο των μορίων του Τζάρτζανου (1953, § 282), σκόρπιες παρατηρήσεις των συντακτικών, τα λήμματα των μεγάλων νεοελληνικών λεξικών αποτελούν αφετηρία για επιμέρους έρευνες. Οι διακρίσεις των χρήσεων είναι συχνά λεπτές, όπως

— επιρρήματα: επομένως δέν ήταν τότε παρών (= έτσι αποδεικνύεται ότι..., συλλογιστική διαδικασία, επιχειρηματική γλωσσική λειτουργία) - δέν ήταν τότε παρών επομένως (= και άσε τις εξυπνάδες!, τί σου έλεγα!, συναισθηματική γλωσσική λειτουργία)

— αριθμητικά: ήρθε η ώρα 5 (ουδέτερο) - ήρθε 5 η ώρα (= τί να σου κάνω;!)

— προθέσεις: —Πότε θα βγει η απόφαση; —Μετα έξι μήνες (απο τώρα) - *έξι μήνες μετά (προϋποθέτει ότι δηλώθηκε η αφετηρία, μετά απο τί;), πρβ. και έξι μήνες μετά (φόρτιση: ελαφριά αντίθεση κλπ.) - μετά έξι μήνες (όπου υπάρχει παύση μετά το μετά και το έξι μήνες είναι παράθεση) - με-τα έξι μήνες (ουδέτερο)

— σύνδεσμοι: τον περίμενα όλη μέρα, όμως δέν ήρθε (αυτό ήταν το αποτέλεσμα) - ..., δέν ήρθε όμως (τονίζεται η αντίθεση αναμονής και τελικής απουσίας αποτελέσματος), Δέν είχε αποτέλεσμα. Πρέπει λοιπόν να... (λογική συνέχεια κλπ.) - ...Λοιπόν πρέπει να... (προτροπή, κατευθυντήρια παρακίνηση, βλ. Τζάρτζανου, 1953, § 282, ΝΣΤ')

— μόρια: άραγε θα πουλήσει το αυτοκίνητό του ο Γιάννης; (δέν το πολυπιστεύω) - θα πουλήσει άραγε το...; (ή δέν θα μπορέσει;) - θα πουλήσει το αυτοκίνητό του άραγε ο Γιάννης; (γιατι αυτό αποφάσισε) - θα πουλήσει το αυτοκίνητό του ο Γιάννης άραγε; (αυτό λένε και περιμένουν αλλα δέν ξέρω), του είπα ένα μικρό ψέμα, δηλαδή ότι... (δηλαδή = ταυτοποιητικό) - του είπα..., ότι δηλαδή... (= μ' αυτή την έννοια, διευκρινιστικό), Δηλαδή να πάω να του μιλήσω; (αυτό εννοείς τελικά) - Να πάω δηλαδή να του μιλήσω; (αυτό υπονοείς) - Να... μιλήσω δηλαδή; (δέν υπάρχει άλλη λύση) - Να πάω δηλαδή να του μιλήσω (αυτό είναι το συμπέρασμα)

Όπως φαίνεται, ιδίως απο την χρήση των μορίων, η εξακρίβωση των λειτουργικών διαφορών, φορτίσεων, μικροαποχρώσεων κλπ. δέν είναι εύκολο να διαπιστωθεί, παρά τη χρήση παραφράσεων, διευκρινιστικών προσθηκών (βλ. παρενθέσεις παραπάνω) κλπ., που συνήθως προσπαθούν να διευκρινίσουν το αδιευκρίνιστο συναίσθημα του ομιλητή. Λόγω του μεγάλου αριθμού των χρήσεων, των ιδιολεκτικών χαρακτηριστικών και της συνειδητοποίησής των απο τους ομιλητές, των απειροελάχιστων αποχρώσεων (πρβ. τα tropismes της Sarraute), της φαινομενικής ελευθερίας θέσεων (αλλά αυτή μπορεί να υπακούει σε κανόνες που δέν είναι άμεσα εμφανείς, αν σκεφτεί κανείς οτι σπάνια η χρήση τους είναι συνειδητή στον ομιλητή) κλπ. η διερεύνησή τους απαιτεί μακροχρόνιες και συνδυαστικές (με συγκρίσεις ανάλογων στοιχείων κλπ.) έρευνες.

4.25 Θέση φράσεων και προτάσεων

Ολόκληρες προτάσεις, κύριες ή δευτερεύουσες, μπορούν να εμφανιστούν σε διαφορετικές θέσεις περιόδου με διαφορετικές λειτουργίες (πρβ. και χρήση δευτερευουσών προτάσεων ως κυρίων), π.χ. στο ο ² ένας έρχεται ο άλλος φεύγει, δέν είναι κατάσταση αυτή! (πρβ. 4.213, με διαφορετικούς τονισμούς) η πρώτη φράση λειτουργεί ως θέμα, ενώ στο δέν είναι κατάσταση αυτή!, ο ¹ ένας έρχεται ο άλλος φεύγει αποτελεί επεξήγηση, πρβ. και όποιος βιάζεται σκοντάφτει (θέμα+σχόλιο, παροιμιακή φράση) - σκοντάφτει όποιος βιάζεται (όπως έκανε κι αυτός) - σκοντάφτει, όποιος βιάζεται (μόνο αυτός), ο Κώστας πέρα βρέχει! (παροιμιακή φράση ως σχόλιο) - πέρα βρέχει ο Κώστας! (παροιμιακή φράση ως θέμα), ο κεραυνός έπεσε στην εκκλησία, όμως κανείς δέν έπαθε τίποτε (ανεξάρτητη πληροφορία) - έπεσε ο κεραυνός στην εκκλησία, όμως... (είναι αλήθεια η πληροφορία για την οποία με ρωτάς, εξάρτηση) - έπεσε ο κεραυνός στην εκκλησία, δέν έπαθε τίποτε όμως κανείς (αντίθεση ενέργειας και αποτελεσμάτων).

Αντίστοιχα παραδείγματα βρίσκει κανείς και στην εξέταση εκτενέστερων κειμένων, με διαφορετικά αποτελέσματα σχετικά με την παρουσίαση των στοιχείων του περιεχομένου και την διαμόρφωση της έκφρασής τους, δηλαδή το ύφος (βλ. 3.), στο οποίο συμβάλλουν βέβαια και άλλα γλωσσικά στοιχεία, πρβ. για όλους μας (εγκλιτικός τύπος αντωνυμίας) - για όλους εμάς (ανεξάρτητος τύπος αντωνυμίας) - για εμάς όλους - για όλους μας εμάς (συνδυασμός εγκλιτικής και ανεξάρτητης αντωνυμίας) - για εμάς, για όλους μας κλπ. (βλ. και 3.).

4.26 Συνδυασμοί

Συνδυασμοί των παραπάνω περιπτώσεων δημιουργούν μεγάλη ποικι-

λία δυνατών διαφοροποιήσεων, π.χ. ο μεγάλος και ωραίος κήπος της Μαρίας - ο μεγάλος και ωραίος αυτός κήπος της Μαρίας (εστίαση στο μεγάλο και ωραίο) - ο μεγάλος αυτός και ωραίος κήπος της Μαρίας (εστίαση στο μεγάλο) - ο μεγάλος, και ωραίος, αυτός κήπος της Μαρίας (προσθήκη του ωραίου) - ο μεγάλος και ωραίος κήπος αυτός της Μαρίας (εστίαση στο μεγάλο και ωραίο κήπος, με παύση πριν από το της Μαρίας) - ο μεγάλος και ωραίος κήπος της Μαρίας αυτός (θέμα) - αυτός ο μεγάλος της Μαρίας και ωραίος κήπος (εστίαση του μεγάλος) - ο μεγάλος της Μαρίας και ωραίος αυτός κήπος (εστίαση στο μεγάλο και στο ωραίο) - αυτός της Μαρίας ο μεγάλος και ωραίος κήπος (εστίαση στο αυτός) - αυτός ο μεγάλος και ωραίος κήπος αυτός της Μαρίας (εστίαση του ο μεγάλος και ωραίος, θεματοποίηση του αυτός και λίγο χαώδης εκφώνηση) κλπ., όπου ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποκτούν οι σπάνιες και οι αδύνατες εκφορές (βλ. 5.7).

Η έναρθρη εκφορά προσφέρει πολλές δυνατότητες (απελευθερώνοντας και ανεξαρτοποιώντας), π.χ. το καλό παιδί - το καλό το παιδί - το παιδί το καλό αλλά *παιδί το καλό, *το παιδί καλό (εκτός αν έχουμε παύση, το παιδί ≠ καλό, ονομαστική πρόταση).

5. Προβλήματα

Η εξέταση της σειράς των όρων οδηγεί σε ποικιλία άλλων προβλημάτων και θεμάτων, γενικότερων και ειδικότερων, όπως είναι τα ακόλουθα:

5.1 Θέμα

Η έννοια του θέματος είναι διαφορετική στην αντίθεση θέμα-σχόλιο (theme-rheme) από τη χρήση του ως θέμα του εκφωνήματος, που αντιτίθεται στο περιεχόμενό του. Κατά τον Vološinov (1975) το θέμα είναι «ένα σύνθετο δυναμικό σύστημα σημείων, που επιχειρεί να εξισωθεί προς μία δεδομένη στιγμή της γενετικής διαδικασίας» και το περιεχόμενο (η σημασία) είναι «ο τεχνικός εξοπλισμός για την πραγματοποίηση του θέματος». Το θέμα είναι από τη φύση του αδιαίρετο, ενώ το περιεχόμενο του εκφωνήματος διαίρεται σε μία σειρά σημασιών που σχετίζονται με τα γλωσσικά στοιχεία, «δεν υπάρχει περιεχόμενο χωρίς θέμα και θέμα χωρίς περιεχόμενο». Πρβ. τίτλους, «Σήμερα θα μιλήσουμε για το σκύλο. Ο σκύλος είναι...» κλπ.

Υπάρχουν βέβαια περιεχόμενα που μπορούν να ανήκουν (να εκφράζουν) σε διαφορετικά θέματα (πρβ. αμφισημίες, αλληγορίες κλπ.), τα *lapsus linguae* κλπ.

5.2 Γραμμικότητα

Η σειρά των όρων ενεργεί μόνο μέσα στη γραμμικότητα του λόγου. Ο

κόσμος των αισθημάτων και συναισθημάτων, σκέψης και φαντασίας πρέπει να εκφραστεί αναγκαστικά στη γλώσσα (πρβ. αντίθετα ζωγραφική, χορό κλπ.) μέσα στη γραμμικότητα του λόγου με επιλογές, που προσπαθούν να πλησιάσουν από κάποια οπτική γωνία ή από ποικίλες οπτικές γωνίες την πραγματικότητα της συνείδησης, του νού (πρβ. όμως και υποσυνείδητες ώσεις, ροπές, νοητικές διαδικασίες). Οι διαφοροποιήσεις της σειράς των όρων κατά τη γραμμική πραγμάτωση του λόγου μπορούν να αντιστοιχούν με την πραγματικότητα της εσωτερικής ζωής και συνείδησης, μπορεί όμως και να μήν αντιστοιχούν σ' αυτήν, λόγω ενσυνείδητων επιλογών του ομιλητή, αν θέλει π.χ. να εκφραστεί διαφορετικά απ' ό,τι αισθάνεται, αν ακολουθεί τους κανόνες ενός επιπέδου γλώσσας (π.χ. γλωσσικά στοιχεία αναφέρονται σε ορισμένες περιπτώσεις βάσει της «αυθαίρετης» σειράς των γραμμάτων ενός αλφαβήτου) κλπ.

5.3 Διαχρονική εξέταση

Συγκρίνοντας τα αρχαία ελληνικά (ΑΕ) με την ΚΝΕ, παρατηρούμε διαφορές στη σειρά των όρων (βλ. Schwyzer, 1959, II, 689-). Έτσι η ΑΕ παρουσιάζει τις σειρές των βασικών όρων της πρότασης: ΥΑΡ (konstatierend, Πλάτων, ρήτορες), ΥΡΑ (αφηγηματική), ΥΑΡ και ΥΡΑ (Ηρόδοτος, Πολύβιος), τη σειρά άρθρο+γενική+ουσιαστικό (αρχαιότερη: γενική+ουσιαστικό, πρβ. Διόσκουροι, αλλά και ουσιαστικό+γενική), το ρήμα στο τέλος της δευτερεύουσας πρότασης κλπ. Προχωρώντας ακόμη πιο πίσω έχουμε στην ινδοευρωπαϊκή αρχική θέση ρήματος σε αφήγηση και τελική σε περιγραφή (κατά τον Brugmann). Η γενικά παραδεκτή θεωρία είναι ότι το ρήμα ήταν άτονο και εγκλιτικό στις κύριες προτάσεις, και γι' αυτό είχε δεύτερη θέση, και τελικό και τονισμένο στις εξαρτημένες (βλ. Haudry, 1979).

Οι αλλαγές που έγιναν στην ιστορική εξέλιξη των αρχαίων ελληνικών μορφών προς τις νεοελληνικές (πρβ. και Mackridge, 1994) παρουσιάζουν ενδιαφέροντα προβλήματα προς εξέταση, όπως είναι οι προκλιτικές αντωνυμίες και η προέλευσή τους (πρβ. και τις διαλεκτικές διαφορές ΚΝΕ και νεοελληνικών διαλέκτων, όπως μου το έδωσε - ποντ. εδώκε μ' ατο κλπ.), πρβ. *Είχα πεί να δώσεις του Γιώργου το έγγραφο. Του το έδωσες;* (οι αντωνυμικοί αντίτυποι που αναφέρονται στα προηγούμενα του Γιώργου, το έγγραφο, θεματοποιούν το έμμεσο και το άμεσο αντικείμενο στην επόμενη πρόταση και παίρνουν ως θέμα ή θέματα την πρώτη θέση). Από την ινδοευρωπαϊκή τα εγκλιτικά στοιχεία παίρνουν την δεύτερη θέση στην πρόταση και στην εξέλιξη θα μπορούσαν να αναλυθούν ως προκλιτικά του ρήματος.

Οι επιμέρους αλλαγές είναι ίσως ενδείξεις για γενικότερες αλλαγές στην ίδια γλώσσα κατά την εξέλιξή της.

5.4 Ελληνική και άλλες γλώσσες

Συχνά στοιχεία άλλων γλωσσών θυμίζουν φαινόμενα της ελληνικής (άν δεν πρόκειται για καθολικά χαρακτηριστικά), πρβ. τη διαφοροποιημένη θέση του ρήματος σε κύριες και δευτερεύουσες προτάσεις της γερμανικής (Endstellung στις δευτερεύουσες προτάσεις — αρχική θέση στην KNE), ή απομακρύνονται, όπως η επίταξη (έγκλιση) του άρθρου στα ονόματα βαλκανικών γλωσσών.

5.5 Ασαφή

Η γνωστή περίπτωση (βλ. Τζάρτζανο, 1946, § 85,2) της KNE με προκλιτικές δεικτικές αντωνυμίες δημιουργεί ένα πρόβλημα, διότι δεν είναι πάντα φανερό πού αναφέρονται, πρβ. τα φτηνά τη γλύτωσε (= τη ζωή), κόντεψε να τα χάσει (= τα μυαλά), απ' το Θεό να τό βρεις! (= το κακό που μου έκαμες), τα ξέρεις παντρεύτηκε (= τα νέα) κλπ. με τα τό 'βαλε στα πόδια, το σκάσαμε, πάντα τα θαλασσώνει, την έπαθε, μας/σας την έφερε, μας τα χάλασε ο καιρός/ο καιρός μας τα χάλασε, πώς την έβγαλες τόσα χρόνια κλεισμένος κλπ. Σε ορισμένες περιπτώσεις το ευρύτερο κείμενο μπορεί να βοηθήσει, π.χ. αν ένιωθαν κάποτε και καμιά έλλειψη τό 'παιρναν για αστείο (το = νιώσιμο έλλειψης, πρβ. τις περιπτώσεις της § 85,1). Η προκλιτική δεικτική αντωνυμία θα έπρεπε να λειτουργεί ως θέμα, αλλά δεν φαίνεται καθαρά σε τί γνωστό κλπ. στοιχείο αναφέρεται, επειδή όμως οι εκφράσεις αυτές είναι στερεότυπες και αποτελούν φρασεολογήματα, η σημασία τους θεωρείται γνωστή, γιατί συμπεραίνεται απο το ρήμα και τα συμφραζόμενα της γλωσσικής επικοινωνίας (το θέμα γενικότερα, βλ. 5.1).

Παρόμοια χρήση βρίσκεται και σε άλλες γλώσσες, π.χ. στα ιταλικά (*l' ha scampata bella* = φτηνά τη γλύτωσε, *dirla grossa* = τα παραλέω, *battersela* = το σκάω).

5.6 Αδύνατα

Ορισμένες σειρές όρων είναι αδύνατες στην KNE (βλ. και 5.4), π.χ. *το είπε για να η Ελένη καταλάβει οτι... (αλλά το είπε για να καταλάβει η Ελένη οτι..., βλ. 4.1) - το είπε η Ελένη για να καταλάβει οτι... (έμφαση). Οι περιπτώσεις αυτές, παρόλο που δεν τις συναντούμε στο λόγο, εντούτοις πρέπει να εξεταστούν διεξοδικά, διότι μπορεί να αποκαλύψουν τους λόγους και κανόνες των δυνατών εκφορών. Έτσι ενώ λέγεται έχε του το δοσμένο! (ως την Τρίτη γιατί...) δεν λέγεται *έχε του το δώσει/*έχε δώσει του το/*έχε δοσμένο του το! (πρβ. και του το έχει δώσει, του το έχει δοσμένο, έχε δώσει και σύ κάτι μιά φορά για να δείς...!), μας το ανέφερε αλλά *μας σας ανέφερε, ανέφερε μας το κάποτε! αλλά *ανάφερε μας σας κάποτε!, δεν του το έδω-

σε - *του το δέν έδωσε, θα/να/ας του το δώσει - *του το θα/να/ας δώσει (πρβ. και έχω γράφει - *γράφει έχω).

Η σειρά *του το δώσει! είναι αδύνατη στην ΚΝΕ σε αντίθεση με το του τό 'δωσε, ή *το γράφοντας σε αντίθεση με το γράφοντάς το (πρβ. και γράφοντας και μοιράζοντάς το - γράφοντάς το και μοιράζοντάς το - *γράφοντάς το και μοιράζοντας). Η θέση των εγκλιτικών και προκλιτικών φαίνεται να βοηθά στην ανάλυση του ρήματος: διάβασέ μου το! - μου το διάβασε! (έμφαση), αλλά πρβ. και τη θέση των ερωτηματικών στοιχείων (στα οποία αναφέρεται η ερώτηση, π.χ. ερωτηματικές αντωνυμίες κλπ.) στην αρχή της πρότασης, δηλαδή και στις δύο περιπτώσεις (προτάσεις επιθυμίας και ερωτηματικές) υπάρχει κάτι που είναι άγνωστο ή δέν υπάρχει ακόμη κλπ. Λέγεται επίσης πάρε με τηλέφωνο! και όχι *πάρε τηλέφωνό με!, πάρ' το είδηση! - *πάρε είδησή το! (πρβ. τον πήρε τηλέφωνο, παίρνω τηλέφωνο κάποιον κλπ.).

6. Εφαρμογές

Η εξακρίβωση των κανόνων σειράς όρων, θεματοποίησης κλπ. της ΚΝΕ μπορεί να συμβάλει και στην καλύτερη έκφραση, προφορική και γραπτή, όπως π.χ. στο συνηθισμένο στην τηλεόραση τέλος ειδήσεων με την πρόταση ...! ήταν οι ειδήσεις των 12 κλπ. αντί του κανονικού αυτά/αντές ήταν οι ειδήσεις των 12, ή στην αρχή ειδήσεων με την φράση ...! ο (κύριο όνομα) ήταν εκεί (ακολουθούν οι ειδήσεις) αντί του ο... ήταν εκεί και ετοίμασε το ακόλουθο ρεπορτάζ. Η μικρή παύση που συνήθως προηγείται ή έπεται δέν είναι επαρκής.

7. Συμπεράσματα

Ορισμένες χρήσεις στοιχείων της ΚΝΕ, που διακρίνονται από άλλες των ίδιων στοιχείων ως προς τη θέση τους στη σειρά των όρων της πρότασης (κάποτε και με συνεργασία άλλων στοιχείων, όπως τα προσωδιακά), δηλώνουν ή συμβάλλουν στη δήλωση της θεματοποίησης ή της εστίασης.

Η μελέτη της σειράς των όρων στην πρόταση (και στα κείμενα) ή στα μορφήματα (π.χ. στα σύνθετα) της ΚΝΕ πρέπει να συνεχιστεί, παίρνοντας υπόψη όλες τις δυνατές εκφορές (τί μπορεί να εμφανιστεί πριν, μετά ή πριν/μετά απο ονόματα, ρήματα, επιρρήματα, αντωνυμίες, αριθμητικά κλπ.) και προσπαθώντας να διαπιστώσει τις κατα κανόνα διαφορετικές λειτουργίες των θέσεων. Η προσπάθεια αυτή είναι εξίσου σημαντική με την έρευνα των πραγματολογικών χρήσεων (πρβ. μόρια) και των προσωδιακών διαφοροποιήσεων και λειτουργιών (πρβ. επιτονίσεις, παύσεις κλπ.).

- Θεοφανοπούλου-Κοντού, Δ., *Μετασχηματιστική Σύνταξη*, Αθήνα, 1989
- Haudry, J., «L' indo-européen», *P.U.F.*, 1979
- Mackridge, P., «Η θέση του αδύνατου τύπου της προσωπικής αντωνυμίας στη μεσαιωνική δημώδη ελληνική», *ΜΕΓ* 15 (1995)
- Schwyzler, E., *Griechische Grammatik*, II, München 1959
- Σετάτος, Μ., «Η λειτουργική εκμετάλλευση της ποικιλίας», *ΕΕΦΣΑII Τμήμα Φιλολογίας* 2 (1992)
- Σετάτος, Μ., «Παρατηρήσεις στα άρθρα και στις αντωνυμίες της ΚΝΕ», *ΕΕΦΣΑII Τμήμα Φιλολογίας* 5 (1995)
- Σετάτος, Μ., «Φρασεολογήματα και φρασεολογισμοί στην ΚΝΕ», στο *Γλωσσολογικές Μελέτες*, Θεσσαλονίκη 1994
- Σετάτος, Μ., «Εναντιοσημία» (υπο δημοσίευση)
- Τζάρτζανος, Α., *Νεοελληνική Σύνταξις (της κοινής δημοτικής)*, Εν Αθήναις 1946-1953
- Vološinov, V., «Marxismus und Sprachphilosophie», *Ullstein Buch*, 1975